

ADRIAN CRUPA
Universitatea „Al.I. Cuza” Iași

Exod, Exil, Etnocid *Resemantizarea disprețului față de om*

Mișcarea grupurilor umane a reprezentat una dintre constantele istoriei omenirii, constituind, nu de puține ori, însăși substanța acestei istorii. Începînd cu „expansiunile” primelor grupuri de hominizi și cu migrațiile antice (în spațiul european) ale populațiilor indo-europene, continuînd cu valurile succesive de popoare migratoare și, în timpurile mai apropiate, cu redilocările de populații băștinașe operate de coloniștii europeni în teritoriile cucerite pe diversele continente, harta demografică și etnică a lumii s-a aflat într-o perpetuuă transformare. Secolul care tocmai s-a încheiat a curmat, însă, evoluția relativ naturală a pomenitei istorii, „regularizînd” cursul ei de pe pozițiile diferitelor curente ideologice, prin intermediul „instrumentelor” oferite de noile cuceriri științifice, ori de subtilitățile limbajelor politice ale modernității.

Termeni ca *migrațiune/migrație* sînt rezervați de dicționarele contemporane strict domeniului istoriei (ca știință), în formulări precum „marile migrații”, „popoare migratoare” – toate depărtate în timp, proiectate într-o umanitate aflată în pragul civilizației, sau domeniului etologiei animale, net diferită, și inferioară celei umane¹. Sînt preferați, în schimb, în funcție de moment și de regimul politic, termeni precum *deportare*² (consacrat de experiențele comunistă și nazistă), *emigrare*³ și *imigrare*⁴ (parte a vocabularului folosit de marile democrații contemporane în domeniul politicilor umane), mult mai convenabili imaginarului modern. Pe o poziție intermediară, datorată în parte prestigiului culturilor clasice din care provin (cea elină și cea latină) sau a celor cu care au intrat în contact (cea iudaică), se situează noțiunile de *exod* și *exil*. *Encyclopædia Britannica*⁵ reține în legătură cu *exodul*, în principal, dimensiunea sa biblică, vetero-testamentară: eliberarea poporului lui Israel din robia egipteană în secolul al XIII-lea î.Hs., sub conducerea lui Moise; cartea omonimă a Vechiului Testament. Iar *exilul* este definit⁶ (din perspectiva succesivelor semantizări legate de culturile în care a fost

¹ Iată, spre exemplificare, definiția propusă de *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*: „1. Deplasare în masă a unor triburi sau a unor populații de pe un teritoriu pe altul, determinată de factori economici, sociali, politici sau naturali; migrare. 2. Deplasare în masă a unor animale dintr-o regiune într-alta, în vederea reproducerii, a căutării de hrană etc.; migrare”, ediția a II-a, București, Editura Univers enciclopedic, 1996, p. 632b

² „A trimite forțat pe cineva într-o regiune îndepărtată ca măsură represivă, a condamna pe cineva la exil politic”, *idem*, p. 280a

³ „A pleca din patrie și a se stabili (definitiv sau temporar) în altă țară; a se expatria”, *idem*, p. 339a

⁴ „A veni într-o țară străină pentru a se stabili aici”, *idem*, p. 476a

⁵ V. *Encyclopædia Britannica 2001. Deluxe edition CD-ROM*, articolul *exodus*.

⁶ V. *ibidem*, articolul *exile*.

folosit): măsură punitivă arhaică prin care individul era lipsit de siguranța și protecția grupului său; pedeapsă dată în Grecia antică pentru homicid sau din rațiuni politice; exilul voluntar (*exsilium*), ca alternativă la condamnarea la moarte în Roma antică, sens preluat și în legislația anglo-saxonă. Devine astfel evident faptul că, odată ce discursul se apropie de contemporaneitate, noțiunile legate de mișcările diverselor grupuri umane – voluntare sau involuntare – sînt supuse unui intens și profund proces de politizare.

Întreaga serie terminologică mai sus amintită are drept liant, în ordinea umanului, procesul și starea de *înstrăinare*. Sub aspect individual, rînd pe rînd omul se înstrăinează în istorie față de Dumnezeu (o dată cu căderea în păcat), față de sine (prin ruptura ontologică între dimensiunea masculină și cea feminină), față de calălalt (Cain îl ucide pe fratele său, Abel). Ruptura se extinde apoi asupra vieții sociale, de grup, prin actul izgonirii din trib/comunitate tradițională a indivizilor care nu respectă ierarhia grupului sau normele comune. Din perspectiva întregului grup etnic, înstrăinarea se poate manifesta ca părăsire a mediului (natural și cultural) familiar datorată căutării unor condiții mai bune de viață sau producerii unor cataclisme istorice ori naturale. Se poate vorbi, deci, în accepție tradițională, despre o *înstrăinare a individului* (exilul) și despre o *înstrăinare a grupului* (exodul), diferențiate preponderent sub raport cantitativ (exodul se produce în masă, în vreme ce exilul este unul personalizat).

Prin evenimentele ce s-au succedat de-a lungul său, secolul al XX-lea a dovedit că inventarul noțiunilor legate de mișcările indivizilor și ale grupurilor umane nu era nici pe departe unul definitiv. Evoluțiile ideologice au marcat în profunzime politicile umane ale statelor moderne. Se asistă, prin consecință, la o serie de resemantizări ale termenilor deja consacrați. Acestea nu se produc însă brusc, ci sînt rezultatul târziu și precipitat al unui proces început cu ceva timp în urmă.

Iată, de exemplu, felul în care accepțiile noțiunii de „exil” se modifică. Definiția citată din *Encyclopædia Britannica* insista pe dimensiunea punitivă individuală a exilului în Antichitate. Ea echivala cu simpla izgonire a unui cetățean din țara sau localitatea în care trăise pînă atunci (uneori măsura izgoniri suplinea condamnarea la moarte), suspendarea drepturilor cetățenești și interzicerea – temporară sau definitivă – a revenirii pe plaiurile natale. Aproximativ în aceeași perioadă, înstrăinarea nu mai este doar o măsură luată direct de către autoritatea statului, ci devine și o *opțiune personală*, chiar dacă este luată sub amenințarea unei iminente prigoane ce s-ar putea exercita asupra individului care ar rămîne locului. Dar nimic altceva nu dubla măsura ca atare. Situația s-a perpetuat pînă în secolul al XVII-lea cînd, observă Alexandr Soljenițîn, în Rusia țaristă „prin *surghiun* a început să se înțeleagă nu numai stabilirea liberă a domiciliului, ci și *ocna, munca silnică*, ceea ce nu mai este *surghiun*”⁷. Pe parcursul secolelor XVIII-XIX, *exilul* devine sinonim cu deportarea unui număr deja considerabil de oameni (de regulă, cu probleme penale) într-o serie de *colonii penale* situate în America și Australia – pentru Imperiul britanic, Africa și America – pentru cel francez și Siberia – pentru cel țarist.

⁷ Alexandr Soljenițîn, *Arhipelagul GULag, 1918-1956. Încercare de investigație literară*, vol. III, trad. de Nicolae Iliescu, București, Editura Univers, 1998, p. 252

Revoluția bolșevică din 1918 relevă semnificațiile moderne – deocamdată la scară redusă – ale noțiunii de „exil”. Într-un articol din 1926, viitorul mareșal al Uniunii Sovietice, Tuhacevski, recunoaște că încă din 1921 în gubernia Tambov „s-a hotărât să se organizeze o *amplă deportare* a familiilor de bandiți. Au fost organizate *vaste lagăre de concentrare* unde aceste familii au fost închise în prealabil”⁸. Ulterior, din 1929, sovieticii „au început să pună la punct un sistem de exil *în combinație cu munca forțată*”⁹ ceea ce le oferă forța de muncă ieftină necesară susținerii efortului intens de industrializare. Treptat, deportații moderni nu se mai deosebesc substanțial de sclavii Antichității, ajungând să fie vânduți drept forță de muncă diverselor trusturi industriale sau simplelor colhozuri sau sovhozuri¹⁰. Dovedindu-se o măsură economică eficientă și răspunzând totodată și imperativelor politico-ideologice ale vremii (eradicarea „dușmanilor poporului” și a „elementelor contrarevoluționare” concomitent cu modelarea „omului nou”), exilul devine o chestiune sistematică, generând un adevărat organism care îl dublează și conlucrează cu cel concentraționar al lagărelor și închisorilor (GULag¹¹). Se ajunge astfel la *suprapunerea* noțiunilor de „exil” (individual) și „exod” (în masă), *exilul căpătînd*, prin amploare și aplicarea sistematică, *dimensiunile unui veritabil și involuntar exod*, ba chiar ale unei *migrații*¹².

Sinonimia fiind atinsă, se trece la nuanțarea semantică a conceptului, *exilul* dezvoltându-și diversele tipuri.

1) Se poate vorbi mai întâi despre *exilul minus*, manifest pînă pe la începutul anilor '30 ai secolului trecut: „în acest caz, prigonitului nu-i indicau un domiciliu exact, ci îl puneau să aleagă dintr-un număr de orașe *minus atîtea*. Dar, după ce a ales, el era legat de acel loc pe un termen de trei ani. Minusistul nu trebuia să meargă pentru verificare la GPU, dar nici să iasă din localitate nu avea voie. În anii șomajului bursa locurilor de muncă nu dădea de lucru minusiștilor; dacă totuși el izbutea să-și găsească – se făceau presiuni asupra administrației să-l concedieze”¹³.

2) Intervine, apoi, un al doilea tip de exil, altul decît cel comandat de stat, cel *benevol* – constînd în *însingurarea excesivă* ca mijloc de autoprotecție față de neîncrederea generată de delatîunea devenită între timp universală¹⁴.

3) O dată cu vasta campanie (îi cad victime, după Soljenițin, circa 15 milioane de oameni!) dusă împotriva țăranilor ce se opuneau colectivizării, dar și a țăranului în general, ca exponent al modului tradițional de viață, nespecific „omului nou”, apare un al treilea tip de exil, cel al *coloniștilor speciali*, care se manifestă ca o adevărată epidemie, puținându-se transmite de la cel „infectat” la cel socotit pînă

⁸ Tuhacevski, *Borba s kontrrevoluționnîmi vostoianiiami (Lupta cu răscoalele contrarevoluționare)* în „Voia i revoluția” („Războiul și revoluția”), 1926, nr. 7/8, p. 10 apud Alexandr Soljenițin, *op. cit.*, pp. 255-256

⁹ *idem*, p. 258

¹⁰ cf. *idem*, pp. 284-286 ș. u.

¹¹ *Glavnoe Upravlenie Lagherei*, rusă (Administrația Centrală a Lagărelor)

¹² Alexandr Soljenițin vorbește despre *exil* la dimensiunile nu doar ale exodului, ci chiar ale unei „*mari Migrații în sens invers*” (dinspre Europa către Asia, n.n. A. C.), *idem*, p. 295

¹³ *idem*, p. 262

¹⁴ cf. *idem*, p. 261

atunci „sănătos”: „dacă o fată *liberă* se mărita cu un colonist special, era inclusă în aceeași categorie de iobagi, își pierdea drepturile cetățenești. Dacă un bărbat se însura cu una dintre acelea, devenea și el *exilat*. Dacă o fată venea să-și viziteze tatăl, o înscriau și pe ea în rîndul coloniștilor speciali”¹⁵.

4) Eliberarea din exil constituia ea însăși un tip, al patrulea, de exil, ce ar putea fi numit convențional: *exilul post-exil*. Motivele care susțin o asemenea afirmație sînt multiple: de cele mai multe ori eliberarea nu era decît una provizorie, fiind inevitabil urmată de o a doua, a treia condamnare; „eliberarea” aducea cu sine greutăți suplimentare, precum căutarea unui loc de muncă (inaccesibil, de regulă), necesar pentru asigurarea traiului zilnic (eliberatul nu se mai „bucura” nici măcar de rația mizeră, dar existentă, a exilatului) etc. Pentru o zi de muncă la colhoz un exilat norocos (care-și găzise de lucru) putea primi cîte 20 de grame de grîu, iar salariul pentru un an întreg îi ajungea să-și cumpere doar un lighean de aluminiu. „Atunci – se întrebă Soljenițin – ei din ce trăiau?! Păi din pachetele trimise din Țările Baltice. Căci doar poporul nu fusese deportat în întregime. Dar calmucilor cine le-o fi trimis pachete? Dar tătarilor din Crimeea?... Treceți pe la morminte și întrebați...”¹⁶.

5) Eliberat puteai fi, însă, nu doar *din exil*, ci și *în exil* – situație valabilă pentru *zeki*¹⁷ – individualizîndu-se astfel al cincilea tip. De multe ori dorit de *zeki* în locul lagărului sau al închisorii, exilul nu reprezenta de fapt o eliberare în sens propriu, ci numai un transfer dintr-o parte a gardului de sîrmă ghimpată în cealaltă deoarece noua postură nu permitea beneficiarului părăsirea zonei concentraționare și stabilirea – sau măcar vizitarea – așezărilor „civile”¹⁸. Nuanțările semantice pot merge chiar mai departe, operîndu-se de către înșiși reprezentanții sistemului deosebiri subtile între *exilat*, *deportat* și *surghiunit administrativ*, primul fiind judecat și condamnat, cel de-al doilea doar judecat, în vreme ce al treilea nu era nici măcar judecat¹⁹. Resemantizarea ideologică se vedește, prin urmare, a fi doar o nefastă sinonimizare a unor termeni care, fără deosebire, vizează în principal desființarea umanului în profunzimea sa: „Ah, cît este de plictisitor! Din nou, același lucru. Dar mi se pare că partea aceasta am început-o prin ceva nou: *nu lagăr, ci exil*. Și mi se pare că acest capitol l-am început cu ceva proaspăt: *nu exilați pe cale administrativă, ci strămutați speciali*. Și iată-ne ajunși în același loc”²⁰.

În succesiunea precipitată a evenimentelor și conflagrațiilor care au bîntuit secolul trecut și a căror adiere încă se simte, se pare că istoria a luat-o înaintea

¹⁵ *idem*, p. 276

¹⁶ *idem*, p. 299

¹⁷ *zek* (z/k) – *zakliuionnii*, rusă (deținut)

¹⁸ „În primăvara lui 1948, lagărele au primit următoarea instrucțiune: Cincizeci și Optii, la încheierea sorocului, să fie *eliberați în exil* [...] fiecare individ să fie dus sub escortă de la postul de gardă al lagărului la comenduirea exilului, de la un țaruș la alt țaruș. Și cum exilul cuprinde raioane strict delimitate, acestea toate alcătuiau la rîndul lor o țară separată (chit că îmbucătățită) între URSS și Arhipelag – nu un purgatoriu, ci mai degrabă o gunoiște, din care se poate trece în Arhipelag, dar nu în metropolă”, *idem*, p. 278

¹⁹ „N-ați fost judecat pentru că acesta nu-i *exil*, ci doar *deportare*, iar noi nu vă considerăm ca fiind judecat, iată, nici măcar nu vă lipsim de dreptul de vot”, *idem*, p. 279

²⁰ *idem*, p. 300

vocabularului. S-a simțit, de aceea, nevoia de a inventa noi termeni, capabili să denumească realitățile noi ce intervin în relațiile interumane moderne. Pentru că *exod* și *exil* deveniseră insuficienți pentru ceea ce s-a petrecut între 1915 și 1916 cu armenii în Turcia, între 1933 și 1945 cu evreii din spațiile dominate de Cel de-al Treilea Reich, între 1942 și 1945 cu japonezii rezidenți în SUA, între 1937 și 1953 cu coreenii, finlandezii, estonienii, nemții, cecenii, ingușii, kalmucii, kurzii, tătarii, grecii, lituanienii, letonii, basarabienii ș. a. din Uniunea Sovietică, iar lista ar putea la fel de bine continuată pînă astăzi în alte spații, state și regimuri politice, acoperind practic harta întregii lumi locuite (și „civilizate”), au fost creați noi termeni capabili să desemneze realitățile existente. Dintre aceștia ies în evidență doi, și anume, *genocid* și *etnocid*.

Despre *genocid*, Michael Renner afirma că „a fost născocit în 1944 pentru a relata despre distrugerea deliberată și sistematică a unui grup social, politic sau cultural”²¹. De atunci el a fost intens folosit oficial în legătură cu diferite evenimente ce s-au petrecut și se petrec încă în Cambodgia, Rwanda, Irak sau Somalia, servind drept argument în procesele desfășurate, mai întii la Nürnberg, iar mai apoi la Tribunalul Internațional de la Haga, de regulă fiind asociat țărilor considerate a fi din „lumea a treia”. Neoficial, termenul desemnează la fel de bine acțiunile în forță ale marilor puteri în Afganistan în anii '70, dar și în anii '90, în Jugoslavia, în Cecenia ori în Orientul Apropiat, nefiind însă adus în discuție în spații similare Curtii de la Haga.

Ca și în cazul exilului, și pentru genocid există nuanțări specifice: atunci cînd exterminarea în masă se răsfrînge numai asupra unui grup etnic, și ea privește nu doar componenta biologică a grupului respectiv, ci și identitatea culturală, se vorbește despre *etnocid*. Acesta nu trebuie neapărat să îmbrace forma unui conflict armat sau a unei ocupații de natură militară, putînd la fel de bine să se manifeste în planul valorilor economice (civilizație), care astăzi tind dacă nu să înlocuiască, măcar să influențeze decisiv pe cele culturale și spirituale. În încercarea de a distinge deosebirile de fond între cei doi termeni, etnologul francez P. Clastres concluziona, asemeni lui Alexandr Soljenițîn (atunci cînd se referea la relația dintre *exod* și *exil*): „*Etnocidul este deci distrugerea sistematică a modurilor de viață și de gîndire a indivizilor diferiți de cei care duc campania de distrugere*. Pe scurt, *genocidul* asasinează corpul oamenilor, *etnocidul* le asasinează spiritul. Și într-un caz, și în celălalt, este vorba tot de moarte, dar de o moarte diferită: suprimarea fizică și imediată este altceva decît oprimarea culturală, cu efecte mult întîrziate, în funcție de capacitatea de rezistență a minorității oprimate”²².

Pe drumul parcurs de la apariția noțiunilor de *exod* și *exil* pînă la inventarea celor de *genocid* și *etnocid*, umanitatea nu a născocit doar noi înțelesuri, ori a

²¹ Michael Renner, citat de Florin Constantiniu în articolul *Secolul XX: Sînge și dispreț față de om*, publicat în „Dosarele istoriei”, nr. 11 [39] (intitulat *Secolul XX: Deportări, masacre, genocid*), 1999, p. 1.

²² P. Clastres, *De l'ethnocide*, în „Recherches d'anthropologie politique”, Paris, Seuil, 1980, p. 48, apud Marie-Odile Géraud, Olivier Leservoiesier, Richard Pottier, *Noțiuni-cheie ale etnologiei. Analize și texte*, trad. de Dana Ligia Ilin, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 87

elaborat concepte noi, ci s-a redefinit pe sine prin raportare la propria identitate în sensul înstrăinării, însingurării, ba chiar a ieșirii – *ek stasis* – din propria fire, din condiția caracteristică.

Bibliografie

*** *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, ediția a II-a, București, Editura Univers enciclopedic, 1996

*** *Encyclopædia Britannica 2001. Deluxe edition CD-ROM*, Encyclopædia Britannica, Inc., 2001

Géraud, Marie-Odile, Leservoiser, Olivier, Pottier, Richard, *Noțiuni-cheie ale etnologiei. Analize și texte*, trad. de Dana Ligia Ilin, Iași, Editura Polirom, 2001

Soljenișin, Alexandr, *Arhipelagul GULag, 1918-1956. Încercare de investigație literară*, vol. III, trad. de Nicolae Iliescu, București, Editura Univers, 1998

„Dosarele istoriei”, nr. 11 [39], *Secolul XX: Deportări, masacre, genocid*, anul IV, 1999

Abstract

The evolutions connected to massive re-dislocations of populations in modern times (especially in the 20th century) have determined not just a reconfiguration of the meaning of traditional terms such as *exodus* and *exile*, but a process of inventing new terms such as *genocide* and *ethnocide*. These processes were correlated with a redefinition of the individual and collective identities, understood as alienation, as a kind of resignation – *ek stasis* – from human condition.